

Національна академія наук України
Інститут української мови

**УКРАЇНСЬКА І СЛОВ'ЯНСЬКА ТЛУМАЧНА
І ПЕРЕКЛАДНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ**
ЛЕОНІДОВІ СИДОРОВИЧУ ПАЛАМАРЧУКОВІ

КИЇВ 2013

ОСОБИНЕ СТЕРЕОТИПА МАЈКА НА МАТЕРИЈАЛУ ТЕЗАУРУСНОГ РЕЧНИКА САВРЕМЕНОГ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

1.0. У раду су, на лексикографском материјалу тезаурусног *Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (Р. САНУ), представљене оне особине српског стереотипа МАЈКА које су потврђене у полисемној структури лексеме *мајка*, њеним изразима (*војничка / ђачка / сиротињска мајка, мајка земља, задушна мајка, часна мајка, Мајка Божија* и др.), бројним фразеологизмима, као и њеним творбеним дериватима (*мајчин, мајчински, материнство, мајковић, мајкица / мајчица, мајчурина / мајчетина, мајкоубица* и др). Особине стереотипа МАЈКА у српском језику, утврђене на семантичком и творбеном плану, испоређивне су са особинама овог стереотипа у неким другим словенским језицима: руском, бугарском и пољском, и то углавном на основу лексикографског материјала у дескриптивним речницима ових језика.¹

1.1. У етнолингвистичком представљању овог стереотипа у пољском језику на комплетном језичком материјалу, утврђено је да аксиолошку позицију мајке у језичкој слици света (ЈСС) одређује породична, национална и верска традиција. Истакнуто је да је ова аксиолошка база заснована на универзалној искуственој бази, заједничкој многим културама и језицима, јер појам МАЈКА спада у групу основних егзистенцијалних појмова, као што су 'дом', 'породица', 'земља', 'народ' [Бартмињаки 2011: 195].

1.2. Међутим, сваки језик, па и српски показује црте тог појма које одражавају специфичност националног идентитета. Утврђено је да у српској традицији функционишу формуле односно симболи, слични као у пољском, руском и бугарском језику: *рођена мајка* (пољ. *rodzona matka*: 195), *земља мајка* (пољ. *ziemia matka*: 195, рус. *природа-мать*: 715, буг. *мајката земля, мајката природа*: 47), *мајка Србија* (пољ. *Mater Polonia, matka Polka*: 195, рус. *родина-мать, мать-родина*: 715, буг. *мајката родина*: 47), док се симбол у споју *Мајка Божија*, за разлику од пољског језика (*Matka Boska*: 195), у српско језу чува углавном у екскламативним изразима са избледелим значењима. За српски језик карактеристичне су још две формуле: *мајчина љубав* (рус. *материнская любовь*: 698, *материнские чувства*: 698–699) и *мајчино срце* (у руском језику и *правда-матка*: 705, а у бугарском *маминая скут*: 52).

¹ За пољски језик испоређени примери су узети из преведене монографије Ј. Бартмињског, у којој је представљен стереотип МАТКА [Бартмињски 2011: 195–217], па се за њих и за примере преузете из речника руског и бугарског језика (ССРЈА 6, РСБКЕ 2) наводи само податак о страни, при чему се, из разлога економичности, неће наводити извори, о којима су дати подаци у библиографији. За бројне потврде из Р. САНУ, из истог разлога, не наводе се ни стране које су наведене у библиографији, а уз контекстуалне примере, који су у Р. САНУ преузети из књижевних дела, наводе се имена писаца, по потреби и извор из кога је речнички пример преузет.

2.0. На основу семантичких инваријанти лексеме *мајка*, њених творбених еквивалената, као и илустративног контекста њихове употребе, у смислу појмова прототипа и идеалних когнитивних модела, како их, према Бартмињском, постулира Џорџ Лејкоф (1986), у српском језику, као и пољском, за стереотип МАЈКА утврђени су следећи модели: 1) модел рађања, основни: 'жена која је родила'; 2) генетски модел: 'жена која предаје потомству генетски материјал'; 3) хранитељско-васпитни модел: 'жена која храни и васпитава дете'; 4) брачни модел: 'жена која је очева супруга'; 5) генеалошки модел: 'жена која је најближи предак женског пола' [нав. дело: 195–196]. Њима су одређене суштинске, језгрене особине овог појма, које га издвајају из надређеног категоријалног појма 'жена', што се у идеалном смислу перципира као „типична“ мајка. Међутим, у сазнању носилаца језика овај појам се реализује у ограниченом а не идеалном смислу, јер се типичне особине на нивоу друштвене норме ограничавају семантичким или прагматским факторима, што се на плану језика, према М. Ивић, сигнализира употребом „одредбе категоризовања“, као у примерима типа: *Она је пре свега мајка* [Ивић 1995: 226] односно *Она је права мајка*, *Она је добра мајка* и *Она је идеална (узорна) мајка* [исп. Ивић 1995: 233, 236 и Бартмињски 2011: 199, 206].²

2.1. Осим наведених модела, заснованих на биолошким и друштвеним (социјалним) елементима, на основу лексикографског материјала, за српски стереотип МАЈКЕ, утврђени су и други модели, и то: 6) модел не-рођене мајке, који је у српском језику, као и у пољском потврђен пословицом: *Није мајка она која је родила, него она која је одгајила* (пољ. *Nie ta matka, co urodziła, ale ta, co wychowała*: 198, 210, 216), са следећим подмоделима: 6а) 'жена која доји нерођено дете, дојиља': *мајка по млеку* (пољ. *mleczna matka*: 200), заснован на биолошко-егзистенцијалним елементима; 6б) 'жена која усваја туђе дете': *помајка*, заснован на социјалним елементима подизања, старања и васпитавања и 6в) 'маћеха која је као „права“ мајка': *мајка-маћеха*³, заснован на психолошким елементима љубави, нежности, пожртвованости;⁴ затим 7) породични модел 'мајка као стожер породице, породичног дома', заснован на психолошким елементима топлине, сигурности и социјалним елементима присности и заједништва са „својима“ и 8) заштитнички модел: 'особа која има мајчински однос према некоме': *српска (сиротињска, војничка, ђачка и сл.) мајка*, заснован на етичким елементима узорности.

3.0. У српском језику осим лексеме *мајка*, у истом значењу, али различитог нормативног статуса и територијалне дистрибутивности,

² О одредбама категоризовања, као и о прагматској заснованости „прототипског детерминатора прави“ в. Ивић 1995: 225–253, а о „типичним“ и „правим“ особинама МАЈКЕ в. Бартмињски 2011: 199, 203–206.

³ У руском језику маћ-и-мачеха и мат-мачеха јавља се као назив биљке: 716.

⁴ Због овакве могућности у успостављању „договорних“ и нетипичних родбинских односа, у српском језику за исказивање типичних односе употребљава се придев рођени: рођена мајка, рођена сестра за разлику од: мјака по млеку (дојиља), помајка, полусестра и сл. О разликама између детерминације придевом рођени и прототипског детерминатора прави показаним на примерима типа: Не би га препознала ни рођена мајка према неовереном примеру *Не би га препознала ни права мајка и То ми је рођена сестра према примеру То је права сестра, в. Ивић 1995: 232–233 (в. нап. 6).

јављају се и варијанте: *мати*, *матер* и *матера*, чији су полисемне структуре и творбени еквиваленти, такође узимани у обзир при реконструкцији стереотипа МАЈКЕ.

3.1. У тезаурусном Речнику САНУ лексема *мајка* представљена је у 5 главних значења и 7 подзначања у оквиру главних. На основу њих су издвојене основне семантичке особине које чине базу, језгро стереотипа МАЈКА у српском језику, и из њих изведене особине које чине његову периферију, а које се на основу различитих аспекта могу сврстати у семантичке поткатеорије, фасете. Ове семантичке особине, осим типичних карактеристика, обухватају и све оне карактеристике које у сазнању носилаца српског језика граде стереоти „праве“ МАЈКЕ (исп. т. 2.1. и нап. 2). Тако су за српски стереотип МАЈКА издвојене исте карактеристике као и за пољски стереотип МАТКА, које је Ј. Бартмињски као фасете именовао и означио на следећи начин: 1. биолошке карактеристике – ВЮ, 2. психолошке карактеристике – Р; 3. социјалне карактеристике (однос према другим људима) – S; 4. карактеристике вазане за свакодневни живот – Ž; и 5. етичке карактеристике – Е [нав. дело: 216].

3.2. Особине стереотипа МАЈКА у прва два значења лексеме *мајка*, са подзначањима, заснована су на биолошким аспектима, треће значење на психолошким, четврто са два подзначања на друштвеним аспектима и пето значење на аспектима који су издвојени као шеста аксиолошка семантичка покатеорија – А фасета. Осим наведених реализација, велики део употребе ове лексеме представљен је у посебном делу речничког чланка, под „изрази“, у коме се наводе и обрађују устаљени спојеви, фразеологизми, народне пословице и изреке, при чему велики број устаљених спојева показује да је лексема *мајка* у народним говорима прошла кроз веома продуктиван процес терминологизације, дајући велики број ботаничких и зоолошких номината у виду двочлане и вишечланих јединица.

3.3. Као основно, примарно значење под одредницом *мајка* издваја се ово: „жена у односу на дете, децу коју је родила“. Ова дефиниција, слична дефиницијама којим се у речницима пољског, руског и бугарског језика дефинишу основна значења лексема *matka*, *мать*, *мајка*, узима у обзир, како истиче Бартмињски, категоријалне (есенцијалне) особине својствене свим десигнатима класе 'мајки', а то су: (1) 'бити жена' и (2) 'имати дете' [нав. дело: 197].

3.4. Иако је оваква лексикографска дефиниција основног значења таксономска и ограничава се само на нужне и довољне особине за издвајање *мајке* из надређене класе 'жена' [нав. дело: 198], сав други језички материјал, представљен у тезаурусном речнику, заједно са контекстима употребе ове лексеме, као и лексема из њеног деривационог гнезда, показује да је МАЈКА у свакодневном језичком осећању и комуникативној пракси носилаца српског језика, као и пољском језику, много више од жене која је родила дете, што налази своју потврду у централном, језгреном значењу лексеме *мајка* и њених деривата.

4.0. У даљем излагању биће представљене оне особине стереотипа МАЈКА у ЈСС носилаца српског језика, које потврђује лексикографски

материјал и које ће бити обележене фасетном припадношћу и идентификоване и према наведеним моделима.⁵

4.1.1. Појам МАЈКА одећен је основним значењем лексеме *мајка* 1.а. „жена у односу на дете, децу коју је родила“, из кога се издвајају следеће језгрене особине овог стереотипа: особина (1) „жена“ указује на надређену категорију појма; (2) „има дете, децу“ (= 'рађа'), заснована је на биолошким аспектима, ВІО фасета, у оквиру модела рађања, а потврђује је традиционална формула: *рођена мајка* и пример: *Не познаје га ни рођена мајка*.⁶ На основу наведених примера, као и примера *бити мајка (мати, матер)* некоме издвајена је следећа особина стереотипа у оквиру генеолошког модела, особина (3) 'најближи предак женског пола'. Истој, ВІО фасети, припада особина (4) „доји“, потврђена дериватом *мајчин* у примеру: *слатко мајчино млијеко* (рус. *всосать (впитать)* что-либо с молоком матери: 715).

4.1.2. У оквиру овог хранитељског модела преко особине „доји“ у сазнању носилаца српског језика развио се и шести модел не-рођене мајке, са подмоделом ба) и особином (4а) „жена која доји туђе дете, дојиља“, потврђен примером *мајка по млеку* и покрајинским примером *млијечна мати* „жена која је дојила (или прва задојила) туђе дете“: У родство броје и кад једна жена задоји какво дијете, оно је зове *млијечњом матером* (Богишић В.); док се преко особине „храни“ развио и девети хранитељско-породични модел са особином (5) „припрема храну, храни своју породицу“, заснован на аспектима свакодневног живота, Ž фасета, а потврђен примером употребе варијантне лексеме *мати*: *Мати* је увијек напомињала да је кухиња огледало куће и обитељског живота (Јелић В., Република 1959, 9/2).

4.2.1. На основу социолошких аспеката заснован је велики број особина стереотипа МАЈКА, и оне припадају социјалној – S фасети. Тако је особина (6) „очева супруга“, у оквиру брачног модела, засведочена примером фигуративне употребе варијантне лексеме *мати*: *Ми, сестре ... смо њој и мати и отац* (Петровић В.) (буг. *Ти баца, ти мајка* у народном говору: 47), као и дериватом *мајкавић* „брат по мајци, а не по оцу“. Истој фасети припада и особина (7) „живи за своју децу“, потврђена изразима: *бити мајка, живети као мајка* и примером употребе деривата *мајковати*: *Престала / је/ младовати и већ давно /је/ мајковала* (Јамбречак Д., Виенац 1871, 331); особина (8) „штити, чува своје дете, децу, жртвује се“, засведочена је изразом *бити мајчино дете* 'бити заштићен', као и дериватима *материн* и *матерњи* у примеру: *Зар ми нисмо материни синови, или смо ваљда кучкини?* (Московљевић М.) (рус. *маменький сынок*: 582 и *матушкин сынок*: 714), као и у спојевима *материње њежности, значај материњи* (рус. *материнство* 2: 700).

4.2.2. Високо друштвено вредновање МАЈКЕ садржано је у особини (9) „заузима важну, најважнију позицију“, потврђено лексемом *мати* у значењу „старешина женског манастира, игуманија“, која се употребљава у обраћању

⁵ Издвајање особина стереотипа МАЈКА у српском језику и њихово разврставања у фасете рађено је по моделу Ј. Бартмињског, којим је представљен стереотип МАТКА у пољском језику [Бартмињски 2011: 195–217].

⁶ О оваквој емфатичној употреби придева рођени уз родбинске називе (рођена мајка, рођена сестра) в. Ивић 1995: 232–233 (в. нап. 4).

или упућивању игуманији, без употребе личног имена или уз име (пољ. *matka przeiiona* „настојница манастира“: 200; рус. *матушка* 3: 713, *матушка-игуманья*: 714), (висока позиција у руском језику потврђена је и примерима: *женицина матъ*, *матъ-героиня*: 715 и *матка* 4: 704). У српском језику висока аксиолошка позиција потврђена је и фигуративним, метафоричним значењем лексеме *мајка* 5. „основ нечега, оно на чему се нешто заснива, темељи“, и то бројним примерима у виду пословица и изрека: *Понављање је мајка знања*, *Опрезност је мајка мудрости*, *Чиста је љубав мајка идеала*, *Садашњост је мати будућности*, *Леност је мати свију зала*; као у виду конкретних значења: покрајинско значења лексеме *мати* „део млина на ветар на коме лежи доњи камен“ (рус. *матица*, 703–704). У оквиру седмог породичног модела и „родног дома“ развила се особина МАЈКЕ (10) „пружа уточиште, сигурност, топлину“, потврђена изреком: *Мајка је стожер породице, родног дома*, као и фигуративном употребом лексеме *мати*: Сад нам је *шума мати* а борба све (Поповић Ј.).

4.2.3. На основу високог друштвеног вредновања МАЈКЕ и особине „пружа уточиште“ развио се једанаести родољубиви модел стереотипа МАЈКА преко фигуративног значења лексеме *мајка* 4.б. „домовина, завичај“, што је реализовано у виду традиционалне симболичке формуле: *мајка Србија (мајка Босна)*. На симболичном плану *мајка домовина*, како потврђују примери њене употребе, повезује се са симболом *Мајке Божије*, на основу чега се у ЈСС носилаца српског језика заснивају следеће особине МАЈКЕ: (11) „спремна да жртвује своју децу“, (12) „мученица је, пати због страдања своје деце“ и (13) „сурова је у својој спремности на жртву“: Да ли ће ... да се наше тежње ... потпуно остваре у овој *намученој мајци Србији* (Домановић Р.); Наши најбољи јунаци ... служе другоме, а *мати Србија цвили* (Игњатовић Ј.). *Сурова и врлетна мајка Босна* ... не да ти ни у последњим тренуцима растанка да се нагледаш свога најрођенијега (Ђопић Б.).

4.2.4. Из симболичног споја *Мајка Божија* у значењу „Богородица“, развио се дванаести заштитничко-опроштајни модел стереотипа МАЈКА са особинама (14) „штити своју децу“ и (15) „опрашта својој деци“, заснованим на социјалним и етичким аспектима, што потврђује пример: Само једна жеља ју пресвајаше: да што прије клекне на хладне степенице олтара, пред ону стару слику *мајке божје* (Лесковар Ј.), особинама које се са социјалног становишта, у одређеним ситуацијама, нпр. борбе или рата, негативно вреднују као ’одсуство самопоуздања, храбрости’, што показују околишани деривати: *мајкобожарски* и *мајкобожар* „онај који се узда само у молитве, у заштиту Мајке Божје (о неборбеним војницима)“ и примери њихове употребе у књижевном делу М. Крлеже: То су *мајкобожари*, а не домобрани; Срамота би и била на такву *мајкобожарску сатнију* пушком. Друге употребе показују десемантизацију овог симбола у српском језику у екскламативним изразима, и то у говорним чиновима заклетве: *Тако ми мајке Божје!* и клетве: *Мајка те божја убила!*

4.2.5. У српском језику МАЈКА у свим лексичким варијанти реализује и симболичну формулу *мајка црква (матер, матера црква)*, која се на

основу васпитно-породичног модела заснива на следећим социјалним, психолошким и етичким особинама стереотипа МАЈКА: (16) „окупља све чланове породичне заједнице“, (10) „пружа уточиште“, (17) „брине о својој деци“ и (18) „узор је љубави и праштања“, што показују следеће потврде: *матера црква, света матера црква, света матера црква римска, љубити свету матеру цркву*. На етичким аспектима заснована је и особина МАЈКЕ (19) „узор части“ засведочена синтагматским спојем: *часна мајка* у значењу „редовница, калуђерица, опатица“.

4.2.6. На биолошким егзистенцијалним особинама „рађа“ и „доји“, ВІО фасета, засновано је фигуративно значење у *мајка* 4.а. у виду традиционалне формуле *мајка земља*, са варијантним лексемама *мати (матера, мајчица) земља*, у значењу „она која је извор животних добара, која храни, хранитељка, родитељка“, што је засведочено примерима употребе: *утроба матере земље, набрекну мати земља као добра родилња*. Контексти употребе показују сложени смисао ове традиционалне формуле, који потврђује високу личну и друштвену вредност МАЈКЕ у свести носилаца српског језика, на основу чега се може издвојити више особина овог стереотипа. Из употребе ове форме у заклетви: Тако је то, *брате, ове ми мајке земље* – сви ћемо у њу (Весел. 10, 2), издваја се следећа особина МАЈКЕ: (20) „има драгоцену вредност за своје дете“, заснована на психолошким, емотивним аспектима и припада аксиолошкој – А фасети. Истој фасети припада и особина (21) „деца су за мајку светиња“, потврђена у примеру: *Милосно се клања земља мајчица светоме кораку своје дјеце* (Цесарец А.). Употреба у примеру: Та ... *везаност за мајку земљу, даје ... независност* (Шубић З.) показује особину (22) „пружа деци сигурност и независност од ’другог’, ’туђег’“, засновану на социјалним и егзистенцијалним аспектима. На истим аспектима заснована је и особина: (23) „деца су захвална мајци“, потврђена у примеру: *Нека је хвала природи мајци нашој земљи* (Хорват Ј). Амбивалентно вредновање показује пример: *Моћна драма мајке земље /као/ ... кржаве страсти* коју сељак осећа за њу, *оне до злочина љубоморе* којом се она чува (Богдановић М.), из кога се могу издвојити следеће особине МАЈКЕ, које се у примеру нижу у градацији: (24) „љубав деце према мајци је јака и страсна“, (25) „деца су спремна да се жртвују за мајку“ и (26) „деца су спремна да почине злочин у одбрани мајке“, особине које се на емотивној скали високо вреднују, а које, међутим, на социјалној скали могу бити проблематичне са етичког становишта.

4.3.1. На психолошким, емотивним аспектима, Р фасета, засновано је више особина, у којим се испољава обострани однос: однос мајке према деци и деце према мајци. Однос деце према мајци, потврђен формулом *моја мајка*, показује снажну емотивну везу исказану формама за ословљавање и бројним адресативним хипокористицима: *мама, мамица, мајчица* и др.; формама говорних чинова заклетве и заклинања: *мајке ми* и *мајке ти* за потврђивање истинитости исказа од стране говорника односно саговорника, на основу којих се издвајају особине (27) „мајка се воли“ и (28) „дете има потребу за мајчинском топлином“, исказна и примером: *Дете потребује материнску топлоту*, као и високо аксиолошко позицирање МАЈКЕ у личној и друштвеној сфери.⁷

4.3.2. Из емотивног односа мајке према деци издвојена је више особина МАЈКЕ са позитивним значењем: особина (29) „поносна на своју децу“: *постати, бити дика материна*; особина (30) „брижна, нежна, осећајна, опрашта“, потврђена традиционалном формулом *мајчино срце* и другим примерима: *Мајкино ухо слуша сваки мој дах, узвишена материнска чувства, с материном нежношћу гледати*; формама за обраћање деци: *срце материно, очи материне*, прилогом *матерински*: *погледати некога меко матерински*. Особина (31) „саосећа са својим дететом, својом децом“, потврђена је примером: *Осећати у свом материњем срцу сву муку синовљевоу*; особина (32) „емотивна је, повређује је непажња, груби поступци и сл. детета“, потврђена примером: *дубоко увријеђена њена материнска душа*; као и непожељна особина у личној сфери: (33) „строга“, потврђена примером: *ослободити се мајчине руке*.

4.3.3. На психолошким и социјалним аспектима, фасета PS, у оквиру породичног модела, заснована је више особина МАЈКЕ: (34) „она према којој се нежно и осећајно понашамо“, потврђена у примеру: *Узе са стола слику своје мајке и пољуби је нежно* (Васић Д.); (35) „милостива, сажалјива“, засведочена дериватом *мајчити* са значењем „називати некога мајком“ и примером употребе: *Тко остане, нека кугу мајчи*, лакша би му била око врата (Мартић Г.).

4.4. На етичким аспектима, Е фасета, у оквиру васпитног и заштитничког модела, заснована је следећа особина МАЈКЕ (36) „узор за понашање“, потврђена у фигуративној употреби лексеме *мајка* 3. „(често са атрибутима српска, „војничка“, „ђачка“, „сиротињска“ и сл.) особа која има заштитнички, родитељски однос према некоме, која се племенито, хумано односи према некоме“ следећим примерима: *Био је и податне руке ... што се рекне, сиротињска мајка* (Ђоровић С.); *Убрзо [се] сазнало ... да је његов отац био мајка за сироти народ* (Радић Д.); *Волим да се мој старешина насмеје мајка је он а не старешина* (Ђосић Д.); *Био је нема шта, војничка мајка* (Винавер С.); *У Биограду везир славни Хаџи-Мустајпаша ... је Србе тако пазио и чувао ... и кажу да је он био српска мајка* (Карацић Стефановић Вук); дериватима: *мајчити* и *мајчимити* „обраћати се коме као мајци, називати мајком“ и примерима њихове употребе: *Моју мајку мајчимила*, | *А сестру сестримила* (Народна песма). *Цара и очими и мајчими!* (Гавриловић М.); као и изразом *имати мајчинске црте* „имати склоност за заштиту слабијег“. Истој фасети припадају следеће особине МАЈКЕ: особина (37) „узор племенитости, саосећања, душевности“, потврђена изразом *задушна мајка*, у примеру: *Каза му да је то попадаја ... најдушевнија ... жена у браству, права задушна мајка* (Мататавуљ С.); особина (38) „узор за меру љубави, пожртвовања“, потврђена традиционалном формулом: *мајчина љубав* и другим примерима: *мајчинска љубав*, *гледати добрим, мајчинским очима*, *мајчинско миловање*, *мајчинска брига*; под *материнским старањем*

⁷ За стереотип МАЈКЕ и њену аксиолошку позицију у личној и друштвеној сфери важан је однос, понашање других према мајци, што се у домену друштвене норме и културе опхођења реализује у виду „језичке етикеције“ односно у обичају да се о мајци говори с поштовањем. На овом културном контексту засновано је разумевање увредљивости и тежина увреде у поовању нечије мајке [в. Шипка 1999: 45 и Ристић 2010: 198].

учити се животу; *Љубав материњег срца* не може умријети; прилогом *матерински* „као мајка, на начин својствен мајци, брижно, с пуно љубави, нежно, топло“: *тешити некога матерински*, *Пита нас матерински* јесмо ли гладни, *матерински нежна*, *даривати некога мудро и матерински*.

4.5. На карактеристикама везаним за свакодневни живот, Ћ фасета, засновано је више особина МАЈКЕ: особина (39) „деца се у невољи сећају мајке, траже заштиту мајке“, потврђена дериватима *мајкати (се)*, *мајкање* „звати, дозивати, помињати мајку“; особина (40) „удаје ћерку“: *Матер ју је много наговарала на удају*; особина (41) „подстиче, развија код деце храброст, одважност“, потврђена покрајинском употребом деривата *мајкан* у значењу „јуначина, делија“ и *мајковић 1.* „онај који се одликује храброшћу, одважношћу, смелошћу, отреситошћу, делија, јуначина, јунак“: Србима необично драго што се нашао такав *мајковић* да се пред агом испрси (Божић Г.); особина (42) „мази своју децу“, потврђена изразом: *мамина (материна) маза*, казационалним дериватима *мајчинац* у значењу „мамина маза, мезимац, мамин син“ и *матерић* са значењима „размажено мушко дете“ и „слабић, кукавица“; особина (43) „свађа се са својом децом“: У њеној кући је ... пакао од свађе између ње и њене мајке (Андрић И.) и особина (44) „жали, пати за својим дететом“, потврђена примерима: *мајчине муке* и *мајчина сјета*, као и контекстом: Сваки камен преливен [је] сузама *ојађених жена и мајака!* (Ђоровић С.).

5.1. На периферији значења лексема *мајка* излази из људске сфере, јер у сазнању носилаца српског језика биолошке компоненте ’рађање’, ’женски пол’, ’предавање генетског материјала’, проширују представу, појам МАЈКЕ и на друга бића, биљке и животиње, па и на друге ентитете којима се приписују неке од наведених биолошких особина. Тако значења лексема *мајка 1.в.* „женка животиње која је на свет донела младунче, која има младунчад“; *мајка 2.а.* „једина плодна женка међу пчелама исте кошнице, матица“, па и лексема *матица* у наведеном значењу, проширују генеалогски модел особином ’најближи предак женског пола’, док значење *мајка 2.б.* „биљка са изданцима, младицама, матична биљка“ проширује генетски модел особином ’јединка која предаје другој јединки генетски материјал’. Биолошке особина ’родити’ и из ње изведене егзистенцијалне компоненте ’дати, одржавати живот’ и ’створити’, реализоване на периферији значења лексема *мајка* и њених деривата у номинатима: *ћелијица мати* у значењу „матична ћелија“, *материца* „унутрашњи женски полни орган у коме се развија плод од зачећа до порођаја, плодница, uterus“, *матичњак* „већа ћелија у пчелином саћу у којој се леже матица“, као и изведена компонента ’порекла, потицања’, реализована у номинату *материнска (матична) стена*, проширују појам МАЈКА у сазнању носилаца српског језика и на друге ентитета изван сфере бића.

6. Стереотип МАЈКА у српском језику, представљен на основу семантичких карактеристика лексема *мајка* и њених основних деривата датих у тезаурусном Речнику САНУ, потврђује велики број особина, које у ЈСС носилаца српског језика граде представу како „типичне“ тако и „праве“ мајке, засноване на породичној и друштвеној традицији која је

својствена српском језику и српској култури. Лексикографски материјал овог тезаурусног речника, који обухвата два века у развоју српског језика, мноштвом својих примера употребе лексеме *мајка* и њених деривата из различитих функционалних стилова и жанрова, из књижевног и народног језика, стандардних и супстандардних говора, пружа богату грађу за етнолингвистичка истраживања и реконструкцију језичких стереотипа. На основу те грађе у раду је представљен базични комплекс особина и профилисање друштвене норме и језичко-културне слике МАЈКЕ у српском језику. Иако у раду, због ограниченог обима, није разматрана целокупна грађа лексеме *мајка* са свим дериватима, запажено је да је највећи број особина стереотипа МАЈКА у српском језику, као и у пољском, заснован на социјалним аспектима [исп. Бартмињски 2011: 216], и да се друштвено профилисање овог стереотипа у српском језику може употпунити анализом етнолингвистичког материјала, представљеног у Речнику САНУ, и то нарочито под одредницама *мајчинство*, *матица* и *матични*.

ЛЕКСИКОГРАФСКА ДЕЛА

РСБКЕ 2 – Речник на савременниј бугарски књижен език : Т. 2 (Л – П), Бугарска академија на науките, Институт за бугарски език, Софија, 1957. – 51–52 с. (*мама*, *мамин*); 47 с. (*мајка*).

Р. САНУ – Речник српскохрватског књижевног и народног језика : 1–18 том (*а – оцарити*), Српска академија наука и уметности, Београд, 1959–2010.

Р. САНУ 11 – Речник српскохрватског књижевног и народног језика : том 11 (*кукутка – маква*), Српска академија наука и уметности, Београд, 1981. – 779–782 с. (*мајка – мајкоша*); 792–793 с. (*мајчевина – мајчурина*).

Р. САНУ 12 – Речник српскохрватског књижевног и народног језика : том 12 (*маквен – мозурица*), Српска академија наука и уметности, Београд, 1984. – 61 с. (*мама*); 66–67 с. (*матица*¹); 182–183 с. (*матер – матерешка*).

ССРЈА 6 – Словарь современного русского литературного языка : Т. 6 (Л – М), Академии наук СССР, Институт русского языка. Москва – Ленинград, 1950. 714–716 с. (*мать*); 698–700 с. (*материнский – материться*); 701 с. (*матерний*); 702–703 с. (*матерь*); 703–705 с. (*матица – маткин*).

ЛИТЕРАТУРА

Бартмињски 2011 – Бартмињски Ј. Језик – Слика – Свет. / Приредио Ајдачић Д. Превела Бјелетић М. / – Београд: Slovo Slavia, 2011.

Ивић 1995 – Ivić M. O odredbama kategorizovanja. / u O zelenom konju / Novi lingvistički ogledi, Biblioteka XX vek 82 /. – Beograd: Slovograf, 1995. – 225–236 с.

Ристић 2010 – Ristić S. Diskurs psovki u srpskom jeziku. / u Diskurs i diskursi / : zbornik radova u iast Svenki Savijz. / urednik Vasijz V. /. – Novi Sad: Filozofski fakultet, 2010, 195–212 с.

Шипка 1999 – Шипка Д. Опцене речи у српском језику. – Београд – Нови Сад: ЦПЈ, Прометеј, 1999.

FEATURES OF THE STEREOTYPE „MOTHER“ BASED ON THE THESAURUS DICTIONARY OF THE CONTEMPORARY SERBIAN LANGUAGE

Based on the lexicographical material for the thesaurus *Dictionary of Serbo-Croatian Literary and Vernacular Language of the Serbian Academy of Sciences and Arts*, the paper shows that the core of the stereotype MOTHER in the Serbian language is organized in the form of zones with a vast number of basic models and semantic subcategories, facets, that, on the periphery of the stereotype, these open-ended categories are being filled radially and expanded, accommodating new models and facets outside the human sphere, simultaneously connecting this concept with other concepts from the sphere of other entities, objects, and abstract ideas.